

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР
4 ЖИЛД, 9 СОН

ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ
ТОМ 4, НОМЕР 9

INNOVATIONS IN ECONOMY
VOLUME 4, ISSUE 9

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР
ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ | INNOVATIONS IN ECONOMY
№9 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2021-9>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Гулямов Сайдахрар Саидахмедович
Академик

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Вохидова Мехри Хасановна
Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа
доктори

"Иқтисодиётда инновация" журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
Международный редакционный совет журнала "Инновация в экономике"
International Editorial Board of the Journal of Innovation in Economics

08.00.01 - Иқтисодиёт назарияси / Экономическая теория / Economic theory

Назаров Ш.Х. - и.ф.д.
Гафуров У.В. - и.ф.д., профессор
Мустафакулов Ш. И. - и.ф.д., доцент
Сайфуллаева М.
Маматкулов И.А.

Nanuli Khizanishvili - Doctor of Economic Sciences, Tbilisi Iv. Javakhishvili State University. Faculty of Economics
Екатерина Геннадьевна Господарик к.э.н., доцент, заведующая кафедрой аналитической экономики и эконометрики экономического факультета БГУ

08.00.02-Макроиқтисодиёт / Макроэкономика / Macroeconomics

Салимов Б. Т. - и.ф.д., профессор,
Назаров Ш. Х. - и.ф.д.
Худойкулов С. К. - и.ф.н. доцент,
Валиев Б. - PhD.
Сафарова Н.Н.

Зубиташвили Тамар - доктор туристических наук, Телавский государственный университет, Грузия

08.00.07-Молия. Бухгалтерия ҳисоби. / Финансы. Бухгалтерский учет/ Finance. Accounting

Жиянова Н.Э. - и.ф.н., доц.

08.00.09-Жаҳон иқтисодиёти / Мировая экономика / World economy

Мурадова Х.М. - и.ф.д., профессор
Шарифхўжаев Ш.О. - и.ф.д.

Сардор Азам - и.ф.д.
Вохидова М.Х. - PhD.

08.00.10-Демография. Меҳнат иқтисодиёти / Демография. Экономика труда / Demography. Labor Economics. 08.00.13-Менежмент / Менеджмент / Management

Гулямов С.С. - академик
Умурзаков Б.Х. - и.ф.д., профессор,
Каршиев М.Э.

Маматкулов И.
Ғойипназаров С.Б. - PhD
Кадирова З.А. - PhD

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Gafurova Dilshoda Ramazanovna ISSUES OF ASSESSING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE PROCESS MANAGEMENT IN THE ICT SPHERE.....	4
2. Saparov Elmurod Donabayevich WAYS TO ENSURE TRANSPARENCY IN THE FINANCING OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT PROGRAMS OF THE REGIONS.....	12
3. Shaislamova Muazzamkhon Raximkhodjaevna ORGANIZATION OF INNOVATIVE ACTIVITIES IN TELECOMMUNICATION ENTERPRISES.....	19
4. Turdiev Shaxriddin Erxonovich PROSPECTS FOR TRANSFORMATION OF INTERNAL AUDIT SERVICES IN COMMERCIAL BANKS.....	29
5. Makhmud Kurbonov Farhod ogli PRACTICES OF ORGANIZATIONAL CULTURE IN THE WORKPLACE: EXAMPLES OF THE USA AND JAPAN.....	34
6. Nozimov Alpomishbek Alisher o`g`li, Tuxsanov Kudratillo Nozimovich PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN UZBEKISTAN.....	40
7. Anvar Aidjanovich Khudoyarov FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF PILGRIM TOURISM IN THE PROCESS OF MODERNIZING THE ECONOMY OF UZBEKISTAN.....	45
8. Qaytarov Voxid Raimkulovich LEGAL AND REGULATORY FUNDAMENTALS OF CORPORATE CONTROL IN COMMERCIAL BANKS OF UZBEKISTAN.....	53
9. Madreymov Kengesbay Turganbaevich ECOLOGICAL SECURITY AS AN IMPORTANT FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT.....	58
10. Pardayev Umidjon Uralovich WAYS TO IMPROVE TAX ADMINISTRATION OF LARGE TAXPAYERS.....	64
11. Sharipov Abror Komilovich FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL BUDGETS IS A FACTOR IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION.....	74
12. Vokhidova Mehri Khasanovna CHARACTERISTICS OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES.....	82

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Вохидова Мехри Хасановна
Тошкент давлат шарқшунослик
университети ўқитувчиси, PhD
mehrivoxidova@gmail.com

МАРКАЗИЙ ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИ ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ АЛОҚАЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

For citation: Vokhidova Mehri Khasanovna. CHARACTERISTICS OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES. Journal of innovations in economy. 2021. Vol. 4, Issue 9. pp. 82-95

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2021-9-12>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Марказий Осиё мамлакатларининг ташқи иқтисодий алоқаларининг, хусусан экспорт ва импорт география ҳамда тузилмаси таркибининг таҳлили келтирилган.

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдосининг товар таркиби таҳлилидан бир қатор умумий хусусиятларни ажратиб кўрсатилган:

- мамлакатлар экспорти товар таркибида минерал-хом ашё, ёқилғи-энергетика ресурсларининг улуши жуда юқори бўлиб улар ушбу маҳсулотларга ихтисослашиб қолган;
- мамлакатлар экспортида тайёр ва ярим тайёр маҳсулотлар улуши кам ҳамда айрим мамлакатларда уларнинг улуши ортиб бормоқда;
- мамлакатлар импорт таркибида машина, асбоб-ускуналар ва транспорт воситалари, ҳамда бутловчи қисмларнинг юқори улушга эга, шунингдек уларнинг кўпаймоқда ва бу хорижий инвестициялар тўғри боғлиқликда;
- мамлакатлар импортида кимё ва кимё саноати маҳсулотлари, метал ва металллардан тайёрланган маҳсулотлар улуши юқорилиги сақланиб қолмоқда.

Калит сўзлар: Марказий Осиё, экспорт, импорт, ташқи савдо, экспорт географияси, савдо ҳамкорлари.

Vokhidova Mehri Khasanovna
Teacher of Tashkent State University of Oriental Studies, PhD

CHARACTERISTICS OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

ABSTRACT

This article provides an analysis of the structure of foreign economic relations of Central Asian countries, in particular, the geography and structure of exports and imports.

The analysis of the commodity composition of foreign trade of Central Asian countries highlights a number of common features:

- The share of mineral resources, fuel and energy resources in the structure of exports of countries is very high, they specialize in these products;
- The share of finished and semi-finished products in exports is low and in some countries their share is growing;
- Countries have a high share of imports of machinery, equipment and vehicles, as well as components, as well as their increase, and this is directly related to foreign investment;
- The share of chemical and chemical products, metals and metal products in the country's imports remains high.

Keywords: Central Asia, export, import, foreign trade, export geography, trade partners.

Вохидова Мехри Хасановна

Преподаватель Ташкентского государственного
университета востоковедения, PhD по э.н.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

АННОТАЦИЯ

В статье дается анализ структуры внешнеэкономических связей стран Центральной Азии, в частности географии и структуры экспорта и импорта.

При анализе товарной структуры внешней торговли стран Центральной Азии выделяет ряд общих черт:

- Доля минеральных ресурсов, топливно-энергетических ресурсов в структуре экспорта стран очень высока, они специализируются на этой продукции;
- доля готовой продукции и полуфабрикатов в экспорте невысока, а в некоторых странах их доля растет;
- Страны имеют высокую долю машин, оборудования и транспортных средств, а также комплектующих в структуре импорта, а также их рост, и это напрямую связано с иностранными инвестициями;
- Доля химико-химической продукции, металлов и металлических изделий в импорте страны остается высокой.

Ключевые слова: Центральная Азия, экспорт, импорт, внешняя торговля, география экспорта, торговые партнеры.

Кириш

Марказий Осиё мамлакатлари халқаро иқтисодий муносабатлар тизимида меҳнат ва табиий ресурслари, транспорт коридори сифатидаги имкониятлари билан алоҳида аҳамиятга эга бўлган ҳамда ички иқтисодий салоҳияти ортиб ва ташқи иқтисодий алоқалари ривожланиб бораётган мамлакатлардир.

Марказий Осиё мамлакатларнинг жаҳон иқтисодий муносабатлари тизимидаги иштироки ташқи омилларнинг миллий иқтисодиётга таъсири натижасида сезиларли даражада ўзгариб туради. Марказий Осиё минтақаси миллий манфаатларини муросага келтириш орқали, қўшни мамлакатлар ва дунёнинг етакчи иқтисодий кучлари манфаатлари ва талаблари билан ривожланмоқда. Марказий Осиё давлатларининг жаҳон иқтисодий муносабатлар тизимидаги ўрни, асосан, улар танлаган ташқи иқтисодий сиёсатга боғлиқ ҳисобланади.

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдосини ривожлантириш ҳам сиёсий томондан, ҳам минтақавий иқтисодий-ижтимоий хавфсизликни таъминлаш учун муҳим ҳисобланади.

Ушбу мамлакатлар тарихан бир-бирига яқин мамлакатлар бўлсада, ўзаро савдо-иқтисодий муносабатлари яхши йўлга қўйилмаганлиги ва иқтисодиётининг алоқадор эмаслиги, минтақа мамлакатлари иқтисодиётида узоқ хориж мамлакатлар улушининг юқорилиги ўрганилиши лозим бўлган мамлакатлардан бири ҳисобланса, иқтисодий

ривожланиши турли бўлган минтақа мамлакатлари ўртасида савдо-иқтисодий муносабатларни ривожлантириш муаммонинг иккинчи қисмидир.

Ушбу илмий тадқиқотда биз биринчи муаммони таҳлил қиламиз.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот жараёнида қиёсий таҳлил, кузатув, анализ ва синтез сингари илмий тадқиқот усулларида самарали фойдаланилди.

Марказий Осиё мамлакатларининг экспорт ҳамда импорт ҳажми ва таркибини таҳлил қилишда қиёсий таҳлил усулидан фойдаланилди.

Кузатув усули ёрдамида Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида сиёсий, савдо-иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш тенденциялари ўрганилди.

Анализ ва синтез усули Марказий Осиё мамлакатлари иқтисодиётини ифодаловчи кўрсаткичларни ўрганиш ва қайта ишлаб хулоса чиқаришда қўлланилди.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Марказий Осиё мамлакатларининг савдо-иқтисодий ҳамкорлиги ҳудуд олимлари ва бошқа йирик хорижий олимлар томонидан ҳам самарали ўрганилган.

Уриинтуя Бацаикхан, Марек Домбровский томонидан олиб борилган тадқиқотларда Марказий Осиё мамлакатларининг тарихи, географияси ва госиёсати, савдо-иқтисодий йўналишдаги интеграцияси, мамлакатларда олиб борилган ислохотлар ва ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлари таҳлил қилинади.

Таҳлиллар натижасида Марказий Осиё мамлакатлари табиий ресурсларига бой бўлишига қарамасдан, ҳали-ҳануз соеалистик режимнинг қолдиқларини иқтисодий ҳамда сиёсий йўналишларда намоён этишини кўрсатиб беради.

Мақола кенг қамровли бўлиб, Марказий Осиё мамлакатларининг ташқи иқтисодий алоқаларининг ҳолатини кўрсатиб беради. Ҳудуд мамлакатларининг халқаро ташкилотлар ва бошқа мамлакатлар билан алоқаларини таҳлил қилади, аммо Марказий Осиё давлатларининг ўзаро савдо-иқтисодий ҳамкорлиги ва уларнинг истиқболларига эътибор қаратилмайди [1].

Лю Цзюнься томонидан олиб борилган тадқиқотларда [2] Марказий Осиёдаги энергетик дипломатия тўғрисида сўз боради. Халқаро инвестициялар орқали ташқи энергия бозорларидан фойдаланиш энергия хавфини бартараф этиш ва энергия манбаларини тақсимлашни оптималлаштиришнинг муҳим стратегиясига айланди. Муҳим жуғрофий жойлашуви ва турли хил бой энергия манбалари билан Марказий Осиё халқаро ҳамжамият эътиборини жалб қилди ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш жойига айланди. Бироқ, коррупция хавфи, хусусан энергетика соҳасидаги хорижий сармоядорлар учун катта муаммо ҳисобланади. Респондент сифатида Марказий Осиёнинг беш мамлакати билан бўлган халқаро инвестициялар арбитражидаги коррупциянинг улуши энергетика соҳасида 75% гача. Бундай вазиятларда сармоя киритиш учун жой сифатида Марказий Осиёни танлаш ресурсларни талаб қиладиган инвестицияларни яратиш учун ҳам имкониятлар, ҳам таваккалларни кўриб чиққандан сўнг қабул қилинган қарордир. Ушбу фонда ушбу ҳужжат давлат бошқаруви органлари, сиёсатчилар ва хорижий инвесторларга сиёсий таъсир кўрсатишга мўлжалланган. Икки томонлама сармоявий битимларга ўзгартиришлар киритиш, Марказий Осиё мамлакатлари учун ҳукукий базани яратиш, инвестицияларни рағбатлантириш чораларини кўриш, инвесторларнинг ўзини ўзи бошқариш ва ўзини ўзи ҳимоя қилиш, инвестиция кафолатлари тизимини кучайтириш таклиф этилади.

Хитой олимлари томонидан келтирилган ушбу хулосани бошқа кўплаб олимлар илмий тадқиқоти натижасида ҳам учратишимиз мумкин. Минтақа мамлакатларининг нафақат, энергетика соҳасида, балки бошқа кўплаб, савдо, иқтисодий, транзит, божхона ва чегара солиқлари бўйича ҳам ҳамкорлиги 21 асда Марказий Осиё мамлакатлари олдида турган муҳим муаммолардан бири ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар

Марказий Осиё мамлакатларида ҳам минтақанинг географик, сиёсий хусусиятларини ўзида акс эттирган ташқи савдо сиёсати шаклланиб бормоқда.

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдосининг географик таркибини таҳлил этишда ҳамкор мамлакатларни икки гуруҳга ажратиш мақсадга мувофиқ:

- МДХ мамлакатлари;
- МДХ мамлакатларидан бошқа мамлакатлар.

Жумладан, Қозоғистоннинг асосий ташқи савдо географиясида Италия, Хитой, Нидерландия сингари мамлакатлар асосий улушга эга бўлса, Ўзбекистоннинг ушбу кўрсаткичдаги улуши 2,7 фоизни ташкил этади. Қозоғистон импорт ҳамкорларининг биринчи учталиги рўйхатидан Россия, Хитой ва Германия ўрин эгаллаган бўлса, Ўзбекистон 6-позицияни кўрсатмоқда. Юқоридаги кўрсаткичлар Қозоғистон ташқи савдосининг МДХ мамлакатларидан бошқа мамлакатларга йўналтирилганлигидан далолат беради.

Ўзбекистоннинг экспорт географиясида катта улушни Хитой, Россия, Қозоғистон ва Туркия каби мамлакатлар ташкил этган ва Қозоғистоннинг улуши 12 фоизга тенг бўлган. Шунингдек, Қирғизистон 2,9 фоиз ва Тожикистон 1,2 фоиз улушни кўрсатган. Бу кўрсаткичлар Ўзбекистон экспортида Марказий Осиё мамлакатлари билан ҳамкорлик алоқалари кенгаяётганлигини кўрсатади. Ўзбекистон асосий импорт ҳамкорлари узоқ хориж мамлакатлари ҳисобланади.

Қирғизистоннинг асосий экспорт ҳамкорлари Буюк Британия, Россия ва Қозоғистон ҳисобланади. Жумладан, Қозоғистон, Ўзбекистон ва Тожикистон улуши ҳам юқори ва экспортининг Марказий Осиёга йўналтирилганлигини кўрсатади. Қирғизистоннинг асосий импорт ҳамкорлари Хитой, Россия ва Қозоғистон. Қирғизистоннинг импорти ҳам МДХ мамлакатларидан бошқа мамлакатларга йўналтирилган (1-жадвал).

1-жадвал

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдо ҳамкорлари, 2018-йил [3]

Мамлакат	Ташқи савдо ҳамкорлари	
	Экспорт ҳамкорлари, (улуши)	Импорт ҳамкорлари (улуши)
Қозоғистон	Италия (19,2%), Хитой (10,3%), Нидерландия (10,1%), Россия (8,6%), Франция (6,3%), Корея Республикаси (4,9%), Швеция (4,7%), Испания (3%), Ўзбекистон (2,7%) ва Япония (2,5%)	Россия (39,3%), Хитой (16%), Германия (4,9%), Италия (4,4%), АҚШ (3,8%), Ўзбекистон (3,4%), Корея Республикаси (2,7%) Франция (2%), Туркия (1,9%) ва Беларус (1,8%)
Ўзбекистон	Хитой (19,3%), Россия (15,4%), Қозоғистон (12%), Туркия (7,7%), Афғонистон (4,1%), Қирғизистон (2,9%), Франция (1,5%), Эрон (1,4%), Тожикистон (1,2%) ва Буюк Британия (1,1%)	Хитой (20,4%), Россия (19,5%), Корея Республикаси (11,2%), Қозоғистон (8,9%), Туркия (6,3%), Германия (4%), Япония (3,9%), Латвия (2,2%), Беларус (2,1%) ва Украина (1,9%)
Қирғизистон	Буюк Британия (36,5%), Россия (19,5%), Қозоғистон (14,7%), Ўзбекистон (8,6%), Туркия (5,7%), Хитой (3,3%), Тожикистон (2,5%), Литва (2,5%) ва Белгия (0,8%)	Хитой (36,7%), Россия (28,5%), Қозоғистон (11,4%), Туркия (5,4%), Ўзбекистон (3,4%), АҚШ (2,4%), Германия (1,4%), Япония (0,9%), Беларус (0,9%) ва Литва (0,7%)

Қозоғистон ташқи савдосида Марказий Осиё мамлакатлари улуши 4,9 фоизни ташкил этади ва энг катта улуш Ўзбекистонга тегишли бўлиб 2,9 фоизга тенг [4].

Қозоғистон ташқи савдо алоқаларига оид қонунчилик 1990-2006-йилларда ишлаб чиқилган ва ташқи иқтисодий фаолиятни қонуний жиҳатдан ҳимоя қилиш ва назоратни амалга оширади.

Қозоғистон бошқа Марказий Осиё мамлакатларига қараганда ташқи савдо алоқаларини ривожлантиришда юқори имкониятларга эга ҳисобланади. Мамлакат экспортида саноат маҳсулотлари улуши ортиб бормоқда ва товар таркиби чуқур диверсификацияланган. Қозоғистоннинг савдони амалга оширадиган ташқи бозорлари хилма-хил ва кенг бозорлар бўлиб ташқи савдо амалга оширишда товар эркин ҳаракати учун имконият яратиб беради.

Қозоғистон экспортининг товар таркибини озиқ-овқат маҳсулотлари, минерал хом ашёлар, ёқилғи-энергетик маҳсулотлари, кимё саноати маҳсулотлари, тери хом ашёси, ёғоч маҳсулотлари, текстил маҳсулотлари, поябзал, қурилиш материаллари, металл ва металл маҳсулотлари, машина ва асбоб-ускуналар ташкил этади. Импорт товар таркибида эса устувор товар машина ва асбоб-ускуналар, техникалар, шунингдек, бирламчи озиқ-овқат маҳсулотлари, кимё маҳсулотлари, тирик ҳайвонлар ташкил этади.

Қозоғистоннинг асосий ташқи савдо ҳамкорлари Россия, Италия, Хитой, Франция, Нидерландия, Корея Республикаси, Швейцария, Ўзбекистон, АҚШ, Туркия ва Германия ҳисобланади. Ташқи савдо айланмасидаги энг катта улуш Россия тўғри келади ва 19,5 фоизни ташкил этади. Россиядан кейин Италия 13,9 фоиз, Хитой 12,3 фоиз, Нидерландия 6,9 фоиз ва Франция 4,7 фоиз улушни ташкил этади. Охириги йилларда Россия ва Хитой улуши юқорилиги сақланиб қолмоқда. Ушбу мамлакатлардан экспорт қилинадиган асосий маҳсулотлар машина ва асбоб-ускуналар, техникалар, бирламчи озиқ-овқат товарлари ва кимё маҳсулотлари ҳисобланади (2-жадвал).

2-жадвал.

Қозоғистон асосий савдо ҳамкорлари, 2018-йил [5]

Мамлакат	Товар айланмаси		Экспорт		Импорт	
	Жами минг АҚШ доллари	Жами ташқи савдо ҳажмидаги улуши	Жами минг АҚШ доллари	Жами ташқи савдо ҳажмидаги улуши	Жами минг АҚШ доллари	Жами ташқи савдо ҳажмидаги улуши
Россия	18 517 344,6	19,5	5 279 873,7	8,6	13 237 470,9	39,3
Италия	13 219 793,7	13,9	11 734 254,8	19,2	1 485 538,9	4,4
Хитой	11 691 670,0	12,3	6 307 476,4	10,3	5 384 193,6	16,0
Нидерландия	6 493 963,8	6,9	6 186 148,2	10,1	307 815,6	0,9
Франция	4 496 758,3	4,7	3 839 223,3	6,3	657 535,0	2,0
Корея Республикаси	3 897 117,0	4,1	2 975 893,4	4,9	921 223,6	2,7
Швейцария	3 076 965,2	3,2	2 900 438,1	4,7	176 527,1	0,5
Ўзбекистон	2 794 989,3	2,9	1 639 663,7	2,7	1 155 325,6	3,4
АҚШ	2 223 472,1	2,3	955 248,0	1,6	1 268 224,1	3,8
Германия	2 102 818,3	2,2	462 826,3	0,8	1 639 992,0	4,9

Қозоғистон ташқи савдо алоқаларида Марказий Осиё мамлакатлари улуши 2018-йилда 4,9 фоизни ташкил этган ва Марказий Осиёда асосий савдо ҳамкори Ўзбекистон ҳисобланади. 2014-йилда Ўзбекистоннинг Қозоғистон ташқи савдо айланмасидаги улуши 1,7 фоизни ташкил этган ва йиллар мобайнида ортиб борган. 2018-йилда унинг улуши 2,9 фоизга тенг бўлган. Ўзбекистон учун асосий транспорт коридорларининг 4 таси ҳам Қозоғистон ҳудудидан ўтган ҳисобланади. Шунинг учун ҳам Қозоғистон ва Ўзбекистон савдо алоқалари ривожланиши стратегик аҳамиятга эга ҳисобланади. Ўзбекистон Қозоғистон учун йирик бозор ва иқтисодий жиҳатдан ривожланганлик даражаси яқинлиги ҳам ташқи савдо алоқалари истиқболли эканлиги кўрсатади.

Қозоғистоннинг Марказий Осиё мамлакатлари билан ташқи савдо айланмаси, 2014-2018-йй, млн. АҚШ доллари [6]

Йил Мамлакат	2014		2015		2016		2017		2018	
	Ҳажми	Улуши	Ҳажми	Улуши	Ҳажми	Улуши	Ҳажми	Улуши	Ҳажми	Улуши
Ўзбекистон	2101	1,7	1667	2,2	1512	2,4	1985	2,5	2794	2,9
Қирғизистон	1056	0,9	700	0,9	668	1,1	765	1	900	1
Тожикистон	699	0,6	583	0,8	590	1	781	1	841	0,9
Туркменистон	475	0,4	178	0,2	283	0,5	99	0,1	98	0,1
Жами	4331	3,6	3128	4,1	3053	5	3630	4,6	4633	4,9

3-жадвал таҳлили шуни кўрсатадики, Қозоғистон Марказий Осиё билан жами ташқи савдо айланмасида 4-5 фоиз улушни ташкил этган. Бунда энг юқори улушни Ўзбекистон ташкил этади ва 2-3 фоиз атрофида. Энг кам улушни Туркменистон ташкил этади, унинг улуши 0,4 фоиздан 0,1 фоизга тушиб кетган ва йилдан йилга ташқи савдо ҳажми камайиш кўрсаткичига эга. Тожикистон ва Қирғизистон ташқи савдо ҳажми ўсиши берқарор кўрсаткичга эга.

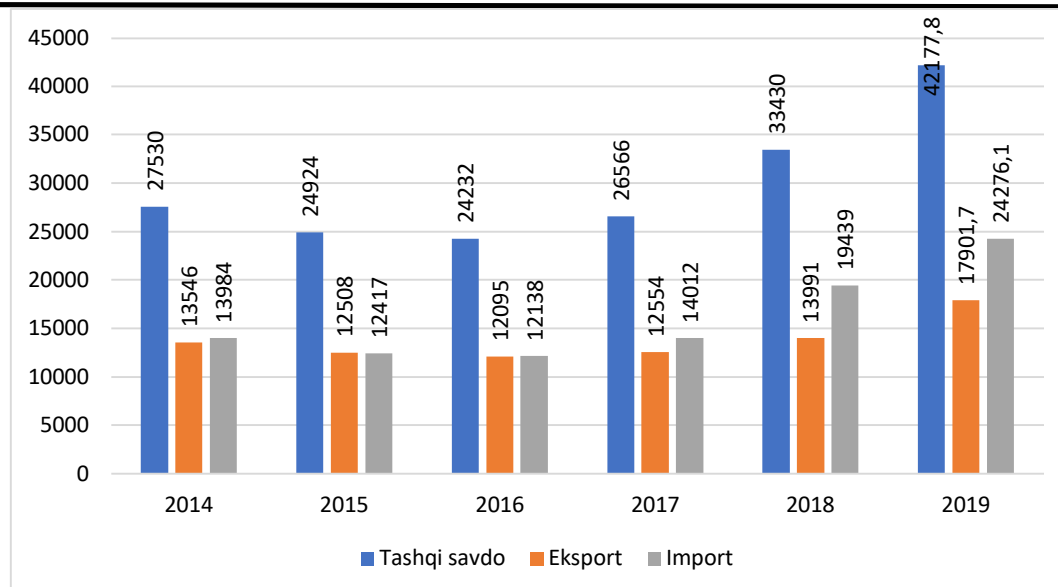
Қозоғистоннинг Марказий Осиё мамлакатлари билан ташқи савдо алоқаларида Қозоғистоннинг экспорти устунлик қилади. Экспортда ва импортда юқори улушни Ўзбекистон ташкил этиб, экспорт ҳажми 1639,6 млн. АҚШ доллари, импорт ҳажми 1155,3 млн. АҚШ долларига тенг. Экспорт ҳажми Қирғизистоннинг улуши 23 фоиз бўлса, импорт эса 14 фоиз. Тожикистоннинг экспорт ва импортда ҳам улуши 18 фоизга тенг. Энг кам улуш Туркменистонга тенг, экспортдаги улуши 3 фоиз ва импортдаги улуши эса 1 фоиз.

Ўзбекистон ташқи савдо алоқаларини ривожлантиришда Марказий Осиё мамлакатларига йўналтириш асосий масалалардан бири ҳисобланади. Минтақавий ҳамкорликни йўлга қўйиш ҳам минтақавий ҳам халқаро ташқи иқтисодий алоқаларни ривожлантириш учун янги имкониятларни очиб беради.

Хусусан, Ўзбекистоннинг Марказий Осиё мамлакатлари билан товар айирбошлаш ҳажми сўнгги йилларда 2 баробарга, қўшма корхоналар сони 4 баробарга ўсди. Биргаликдаги саъй-ҳаракатлар билан чегараларнинг ҳуқуқий расмийлаштириш ишлари яқунланиш арафасида, олтмишга яқин ўтиш пунктларининг тўлақонли фаолияти таъминланди, визалар бекор қилинди. Ишбилармонлик ва ҳудудлараро алоқалар, транспорт қатновлари, маданий-гуманитар алмашинувлар кенгайиб бормоқда [7].

Ўзбекистоннинг ташқи савдоси охириги беш йилликда турли хил тенденсияга эга бўлиб, ташқи савдо ҳажмига жаҳон бозоридаги ташқи савдо жараёнлари бевосита таъсир этмоқда. Хусусан, Ўзбекистон ташқи савдоси салдоси унчалик фарқли эмас ва манфий салдо сақланиб қолмоқда.

2014-йилда Ўзбекистоннинг савдо ҳажми 27,5 млрд. АҚШ долларига тенг бўлиб ташқи савдо салдоси манфий бўлган. 2015-йилда ташқи савдо ҳажми ўтган йилга нисбатан 9,5 фоизга камайиб кетган ва 24,9 млрд. АҚШ долларни ташкил этган. 2016-йилда ҳам ташқи савдо ҳажми камайиш суратига эга бўлган, ташқи савдо ҳажми 24,2 млрд. АҚШ долларига тенг бўлиб камайиш 2,8 фоизни ташкил этган. 2017-йилда ташқи савдо ҳажми 9,6 фоизга ўсган, лекин ташқи савдо салдоси манфийлиги сақланиб қолган ва манфий салдо 1,4 млрд. АҚШ долларига тенг бўлган. 2018-йилда ташқи савдо ҳажми кескин 25,8 фоизга ортган ва 33,4 млрд. АҚШ долларига тенг бўлган. 2018-йилда ташқи савдо салбий салдоси юқори кўрсаткични ташкил этган, 5,4 млрд. АҚШ долларига тенг бўлган.

1-расм. Ўзбекистоннинг ташқи савдо айланмаси, 2014-2019-йй, млн. АҚШ доллари [8]

Ўзбекистоннинг амалга ошираётган экспортни рағбатлантириш, импортни оптималлаштириш ва ташқи савдо мувозанатини таъминлаш мақсадида амалга оширилаётган ислохотлари 2019-йилда ташқи савдо айланмасини 42,2 млрд. АҚШ доллариغا етишини ва 2018-йилга нисбатан 8,7 млрд. АҚШ доллариға ёки 26,2 фоизга ошишини таъминлади. Ушбу натижа мамлакат тарихида энг юқори кўрсаткич сифатида қайд этилди. (1-расм).

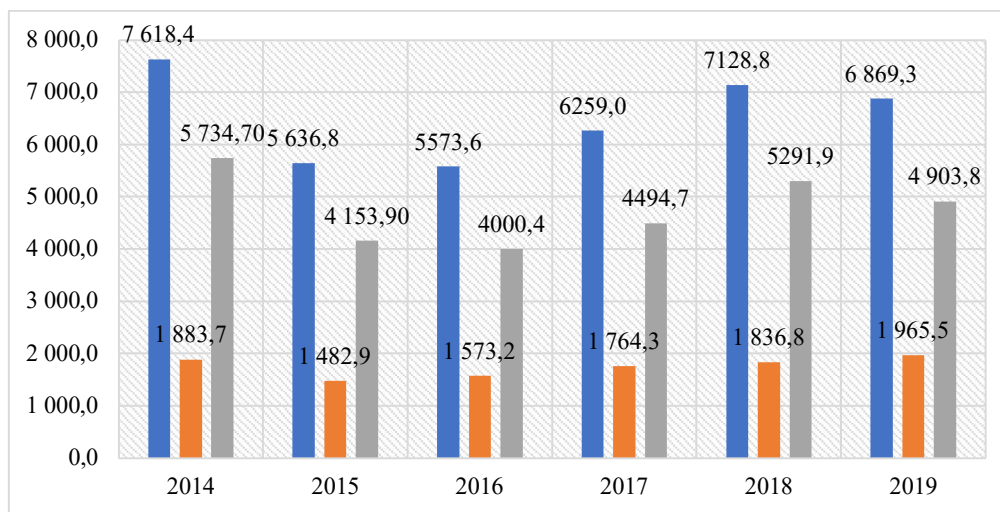
Халқаро иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши экспортнинг барқарор ўсишига кўмаклашади ва бу ўз навбатида маълум натижаларга эришиш учун замин яратади. Мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ошириш, экспортёрларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, экспортбоп маҳсулотларни номенклатурасини кенгайтириш мақсадида амалга оширилган ислохотлар экспортёрлар сонини 5 мингтадан (82 бирликка ошиб, 5895 тани ташкил этди) оширди ва улар томонидан 17,9 млрд. АҚШ доллари қийматдаги (2018-йилга нисбатан ўсиш 28,0 %) товар ва хизматлар экспорт қилинишини таъминлади.

Экспорт таркибида товарлар улуши 80,1 фоизни ташкил этиб, улар асосан қимматбаҳо металллар (кумуш билан бирга 28,5 %), энергия ташувчи ва нефт маҳсулотлари (14,1 %), тўқимачилик буюмлари (9,1 %), озиқ-овқат маҳсулотлари (8,5 %, аксарият мева-сабзавот – 6,7 %), рангли метал ва ундан тайёрланган буюмлар (5,3 %) ҳамда кимё маҳсулотлари ва буюмлари (4,9 %) ҳиссасига тўғри келмоқда.

Ўзбекистон экспорти улушида Қозоғистоннинг улуши юқори бўлиб, 2014-йилда 18 фоиз, 2015-йилда 14,3 фоиз, 2016-йилда 7,3 фоиз, 2017-йилда 7,9 фоиз ва 2018-йилда 9,7 фоиз бўлган. Шунингдек, Қозоғистон Ўзбекистоннинг асосий савдо ҳамкорларидан бири ҳисобланади. Қозоғистондан кейин катта улушни Қирғизистон ташкил этади, унинг улуши ўртача 1-2 фоизни ташкил этади. Тожикистон ва Туркменистоннинг улуши тахминан 0,5-1 фоизларни ташкил этади. 2018-йилга нисбатан экспорт ҳажми камайишига (99,8 %) қарамадан Тожикистон импорт ҳажми бўйича энг йирик йигирматалик ҳамкор-давлатлар қаторида 17-ўринда сақланиб қолди (1-илова).

Ўзбекистонда импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқаришни рағбатлантириш ва ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш борасида амалга оширилаётган ислохотларга қарамадан сўнгги йилларда импорт ҳажми ошиб келаётганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, 2019 йилда импорт ҳажми 243,0 млрд. АҚШ долларни (2018-йилга нисбатан 124,9 фоиз) ташкил этиб, валютани эркинлаштириш бошланган даврга нисбатан 1,7 баробарга ошган. Импорт таркибида энг катта улуш машина ва асбоб-ускуналар ҳамда уларнинг қисмлари (43,8 %), кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар (13,2 %) ҳамда хизматлар (10,0 %) ҳисобига тўғри келди [9].

Ўзбекистон импорт улушида ҳам Қозоғистоннинг улуши юқори бўлиб, 2014-2018-йилларда ўртача 7-8 фоизни ташкил этган. Шунингдек, Қозоғистон Ўзбекистонга импорт қилувчи маҳсулотлари озиқ-овқатлар ва бирламчи хом ашё ҳисобланади. Қозоғистондан кейин катта улушни Туркменистон ташкил этади, унинг улуши 2-3 фоизга тенг. Қирғизистон ва Тожикистоннинг улуши тахминан 0,5-1 фоизларни ташкил этади.

2-расм. Қирғизистоннинг ташқи савдо ҳажми (млн. АҚШ доллари), 2014-2019-йй. [10]

Юқоридаги расмни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, Қирғизистон Республикаси ташқи савдо ҳажми 2018-йилда 7128,8 миллион долларни ташкил этган. Қирғизистон Республикаси ташқи савдо айланмаси 2014-йилга нисбатан 6,4 фоизга камайган. Шу жумладан, МДХ мамлакатлари билан - 14,3 фоизга камайиш кузатилган, МДХдан бошқа давлатлар билан эса 1,3 фоизга ортган. Сўнгги беш йил ичида ташқи савдо айланмасининг умумий ҳажмида экспорт ҳажми улуши 2,5 фоизга ва импортнинг улуши эса 7,7 фоизга камайган. 2017-йилда экспорт ҳажми билан солиштирганда ўтган йилга нисбатан 4,1 фоизга ошди ва 1836,8 млн. АҚШ долларини ташкил қилди, импорт эса 17,7 фоизга ортган ва 5291,9 млн. АҚШ долларини ташкил этган.

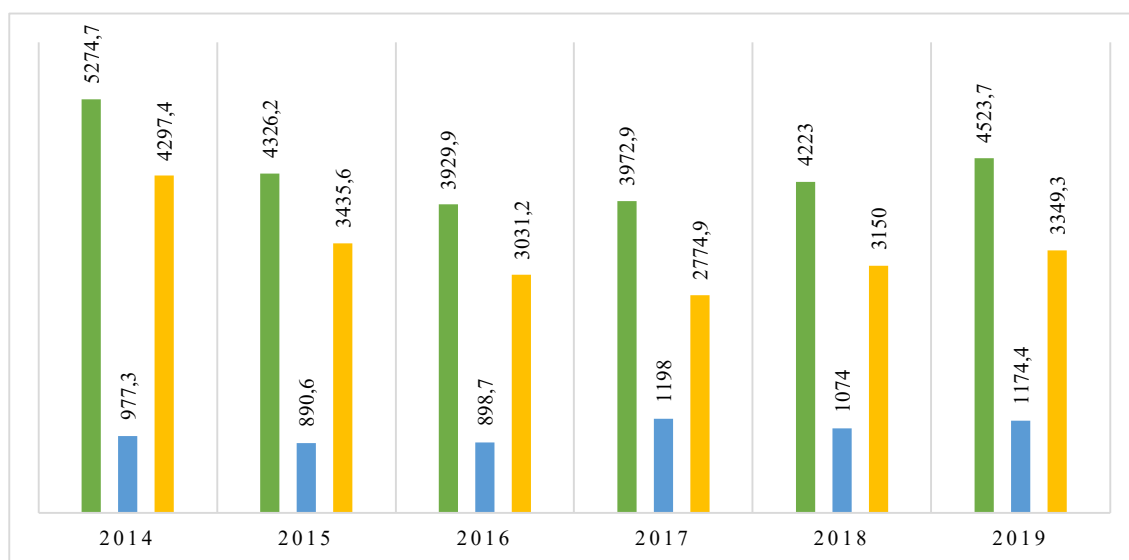
Қирғизистоннинг жами товар ва хизматлар экспорти бўйича Марказий Осиё мамлакатлари Қозоғистон (14,7 фоиз), Ўзбекистон (8,6 фоиз), Тожикистон (2,6 фоиз), Туркменистон (0,2 фоиз) улуши 26,1 фоизни ташкил этади. Евросиё Иқтисодий Иттифоқига аъзо мамлакатларга (Россия, Беларус, Қозоғистон ва Қирғизистон) экспорт қилинган маҳсулотлар ҳажми 541,5 миллион долларни ташкил этган ва 19,6 фоизга ошган. Шу билан бирга, Қозоғистоннинг умумий экспорт ҳажмидаги улуши 49,6 фоизни (кийим-кечак ва кийим-кечак буюмлари, сабзавотлар нодир металл мевадар, рудалар ва концентратлар, прокат шишалар ва сут ва сут маҳсулотлари ва бошқа маҳсулотлар) ташкил этган. Ўзбекистон ва Тожикистонга юк ташиш учун машиналар, автомобил қисмлари ва мосламалари, металл буюмлар, керамика буюмлари, пластмасса ва ундан ясалган буюмлар экспорт қилинган.

Қирғизистоннинг импорт бўйича асосий ҳамкор мамлакатлардан бири Қозоғистон ҳисобланади ва 2018-йилда 11,4 фоизга тенг бўлган. Қозоғистондан импорт қилинган маҳсулотлар тамаки маҳсулотлари (38,1 миллион АҚШ доллари), тошқўмир (20,8 миллион АҚШ доллари), минерал ва газланган сувлар (14,1 миллион АҚШ доллари), қандолат маҳсулотлари (6,7 миллион АҚШ доллари) бўлиб, асосан бирламчи маҳсулотлар ва озиқ-овқатлар ҳисобланади. Ўзбекистон ҳам Қирғизистон импортида муҳим рол ўйнайди. 2017-2018-йилларда унинг аҳамияти ортмоқда ва импорт ҳажмидаги улуши 2018-йилда 3,4 фоизни ташкил этди. Тожикистоннинг улуши 0,2 фоиз ва Туркменистоннинг улуши 0,03 фоизга тенг бўлган (4-илова).

Марказий Осиё мамлакатларидан Қирғизистон ва Тожикистонда экспорт ҳажмининг импорт ҳажмидан кичик экани кўриш мумкин. Ёқилғи-энергетика ресурслари захирасига бой эмаслиги сабабли экспортнинг товар таркиби ҳам ушбу мамлакатларда фарқ қилади. Лекин Қирғизистон жаҳонда симоб захиралари бўйича 3-ўринни эгаллайди. Мамлакат ҳудудида жаҳон симоб захираларининг 5-20 фоизи аниқланган. Мамлакат экспортида ҳам металл ва қимматбаҳо тошлар экспортининг улуши юқори эканини кўриш мумкин. Умумий экспортнинг 36 фоизи ушбу товарлар гуруҳига тўғри келади.

Ўрганилаётган даврда мамлакат экспортининг товар таркибида жиддий ўзгаришлар кузатилмаган. Таркибий ўзгаришлардан бири истеъмол товарлари ва минераллар гуруҳининг улуши ўзгарган. Натижада истеъмол товарлари экспорт таркибида иккинчи йирик гуруҳга айланган.

Тожикистоннинг ташқи савдо ҳажми МДХ мамлакатлари билан 2017-йилга нисбатан 2018-йилда 12,5 фоизга ёки 259,9 млн. АҚШ доллариға ортган, хорижий давлатлар билан эса 0,5 фоизга ёки 9,9 млн. АҚШ доллариға камайган. Товарлар экспорти 2018-йилда 1073,3 миллион долларни ташкил қилган ва 2017 йилга нисбатан 10,4 фоизга ёки 124,7 млн. АҚШ доллариға кам. Тожикистоннинг импорт ҳажми 3149,6 млн. АҚШ долларини ташкил этган ва ни ташкил этди 2017 йилга нисбатан 13,5 фоизга ёки 374,7 млн. АҚШ доллариға ортган [11].

3-расм. Тожикистоннинг ташқи савдо айланмаси, 2014-2019-йй. (млн. АҚШ доллариға)
[12]

2014-йилда Тожикистоннинг савдо ҳажми 5,2 млрд. АҚШ доллариға тенг бўлиб ташқи савдо салдоси манфий бўлган. 2015-йилда ташқи савдо ҳажми ўтган йилга нисбатан 18 фоизга камайиб кетган ва 4,3 млрд. АҚШ долларни ташкил этган. 2016-йилда ҳам ташқи савдо ҳажми камайиш суратига эга бўлган, ташқи савдо ҳажми 3,9 млрд. АҚШ доллариға тенг бўлиб камайиш 9,2 фоизни ташкил этган. 2017-йилда ташқи савдо ҳажми 1,1 фоизга ўсган, лекин ташқи савдо салдоси манфийлиги сақланиб қолган ва манфий салдо 1,6 млрд. АҚШ доллариға тенг бўлган (3-расм).

Тожикистон экспорти улушида Қозоғистоннинг улуши юқори бўлиб, 2014-йилда 18,2 фоиз, 2015-йилда 16,4 фоиз, 2016-йилда 21,7 фоиз, 2017-йилда 27,1 фоиз бўлган. Шунингдек, Қозоғистон Тожикистоннинг асосий савдо ҳамкорларидан бири ҳисобланади. Қозоғистондан кейин катта улушни Ўзбекистон ташкил этади, унинг улуши 2014-2015-йилларда ўртача 0,5-0,7 фоизни, 2016-2017-йилларда тахминан 4,5 фоизни ташкил этади. Қирғизистон ва Туркменистоннинг улуши тахминан 0,5-1 фоизларни ташкил этади.

Тожикистоннинг импорт бўйича асосий ҳамкор мамлакатлардан бири Қозоғистон ҳисобланади ва унинг импортдаги улуши 2018-йилда 11,4 фоизга тенг бўлган. Қозоғистондан импорт қилинган маҳсулотлар дон маҳсулотлари, ёқилғи-энергетика маҳсулотлари, нефт ва

нефть маҳсулотлари, рудалар, қора металл, ноорганик кимё маҳсулотлари, қимматбаҳо металллар, радиоактив элементлар ва изотоплар ҳисобланади Қирғизистоннинг улуши 0,6-0,8 фоиздан 1,4 фоизга етди.

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдо алоқаларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, мамлакатлар ташқи иқтисодий алоқалари боғлиқлиги ортиб бораётганлиги иқтисодий кўрсаткичларда намоён бўлади. Қозоғистон Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида ташқи савдо айланмаси бўйича сезиларли устунликка эга. Ўзбекистон Қозоғистон учун стратегик ҳамкорга айланмоқда. Қозоғистоннинг ташқи савдо айланмасида Ўзбекистоннинг улуши ўсиш тенденциясига эга. Тожикистон ва Қирғизистон билан ташқи савдо ҳажми беқарор кўрсаткични намоён этмоқда, Туркменистон билан ташқи савдо ҳажми эса камайиш кўрсаткичини ташкил этмоқда. Марказий Осиё мамлакатлари улуши ўртача 4-5 фоизга тенг.

Мамлакатлар экспортига ижобий таъсир кўрсатган омил сифатида:

1. Жаҳон бозорида хом-ашё ва ёқилғи-энергетика маҳсулотларига бўлган нархнинг кўтарилишини олиш мумкин. Чунки Марказий Осиё мамлакатлари экспортида бу турдаги маҳсулотларнинг улуши юқори эканини кўриш мумкин.

2. Мустақилликдан кейин бир неча бор амалга оширилган миллий валюта девалвацияси мамлакатларнинг экспорти ривожланишига ижобий таъсир этди. Бу амалиёт маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг ташқи бозордаги рақобатбардошлигига ижобий таъсир кўрсатди.

3. Ташқи савдонинг ривожланишига минтақанинг асосий савдо ҳамкор мамлакатлари иқтисодиётининг тараққиётига ҳам ижобий таъсир кўрсатди.

Лекин мамлакатларда инфляциянинг кўтарилиши ва миллий валютанинг АҚШ долларига нисбатан қийматининг пасайиши кузатилди. Бу эса маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг ташқи ва ички бозорда нарх рақобатбардошлигини пасайишига сабаб бўлди. Минтақанинг халқаро савдода иштирокига салбий таъсир этувчи яна бир қатор омилларни ҳам кўриб ўтиш лозим:

- мамлакатларнинг денгиз портларига чиқиш имкониятлари чекланганлиги;
- минтақа аҳолиси сонининг озлиги, бунинг натижасида бозор сиғимининг нисбатан кичик эканлиги;
- йирик иқтисодий марказлардан узоқда жойлашганлиги ва товарларни бозорларга етказиб беришда харажатларининг кўпайиб кетиши. Маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг жаҳоннинг катта бозорларидаги иштироки чекланганлиги натижасида корхоналарнинг ҳажми кенгаймайди. Натижада ишлаб чиқариш қувватларидан тўла фойдаланилмайди, кўлам самарасининг иқтисодий ютуқлари бой берилади.
- мамлакатларда иқтисодий инфратузилманинг халқаро савдо самарадорлик даражасини ортишига хизмат қилувчи, жаҳон стандартлари даражасида ривожланмаганлиги.

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдосининг ривожланишида юқорида келтирилган омиллар қай даражада таъсир этганилиги ташқи савдонинг таркибий таҳлилида аниқ кўринади. Мамлакатлар ташқи савдосида товар ва товарлар гуруҳининг улуши, шу билан бирга ҳамкор мамлакатлар географиясини ўрганиш ташқи савдони ривожлантиришда нималарга эътибор қаратилиши лозимлигини кўрсатиб беради.

Ўзбекистоннинг экспорт таркибида товарлар улуши 80,1 фоизни ташкил этиб, улар асосан қимматбаҳо металллар (кумуш билан бирга 28,5 %), энергия ташувчи ва нефть маҳсулотлари (14,1 %), тўқимачилик буюмлари (9,1 %), озиқ-овқат маҳсулотлари (8,5 %, аксарият мева-сабзавот – 6,7 %), рангли метал ва ундан тайёрланган буюмлар (5,3 %) ҳамда кимё маҳсулотлари ва буюмлари (4,9 %) ҳиссасига тўғри келмоқда. Сўнгги уч йил давомида экспорт таркиби динамикасида диверсификация кузатилди. Жумладан, қимматбаҳо металллар ва мева-сабзавот маҳсулотларининг улуши 1,5 фоизга, энергия ташувчи ва нефть маҳсулотлари улуши 1,3 фоизга, қора метал ва буюмлари 0,8 фоизга, хизматлар 0,2 фоизга, тўқимачилик маҳсулотлари 0,1 фоизга ошди. Аксинча, қимматбаҳо металллар, мева-сабзавот маҳсулотлари ҳамда энергия ташувчи ва нефть маҳсулотларининг улуши сезиларли ошиши ҳисобига қолган товар гуруҳлари бўйича улушида пасайиш кузатилган. Қозоғистон ва Ўзбекистон

экспортининг товар таркибида минерал маҳсулотлар, жумладан, ёқилғи-энергетика маҳсулотлари, нефт ва газ маҳсулотлари етакчилик қилади.

Ўзбекистон импорт таркибида энг катта улуш машина ва асбоб-ускуналар ҳамда уларнинг қисмлари (43,8 %), кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар (13,2 %) ҳамда хизматлар (10,0 %) ҳисобига тўғри келди. Ўзбекистон импорт таркибида энг катта улуш машина ва асбоб-ускуналар ҳамда уларнинг қисмлари (43,8 %), кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар (13,2 %) ҳамда хизматлар (10,0 %) ҳисобига тўғри келди. 2019-йилда импорт қилинган товарлар ва хизматлар таркиби таҳлили шуни кўрсатдики, 2018-йилга нисбатан машина ва асбоб-ускуналар ҳамда уларнинг қисмлари импортнинг улуши 36,1 % дан 43,8 % гача ўсди, озиқ-овқат маҳсулотлари ва кимё маҳсулотлари импортнинг улуши эса 9,1 % дан 7,8 %га ва 15,3 %дан 13,2 %га камайди. Юқори ҳажмларда импорт қилинган маҳсулотлар таркибида мамлакат ичида маҳаллийлаштирилиши мумкин бўлган маҳсулотлар ҳам мавжуд. Импортнинг ўсишига таъсир этган асосий омиллардан бири бу мамлакатга қилинаётган инвестицияларнинг асосий қисми бўлган машина ва асбоб-ускуналарнинг импортнинг ошиши натижасида, унинг жами импортдаги улуши 43,8 %га етди (сўнгги уч йилдаги импортдаги улушининг ўсиши 7,7 % пункт).

Хулоса ва таклифлар

Минтақавий савдо учун энг истиқболли бўлган товарлар сифатида ушбу маҳсулотларни кўрсатиш мумкин [13]:

- Мева ва сабзавот маҳсулотлари;
- дон, ун, нон ва қандолат маҳсулотлари;
- гўшт ва сут маҳсулотлари;
- бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари: ичимликлар, ўсимлик ёғи, болалар овқатлари;
- тўқимачилик маҳсулотлари;
- қурилиш материаллари;
- кимёвий саноат маҳсулотлари: кимёвий ўғитлар, пластмасса маҳсулотлари, уй кимёвий моддалари ва гигиена воситалари, фармацевтика;
- машина ва асбоб-ускуналар, транспорт воситалари;
- фойдали қазилмалар ва улардан олинган бирламчи маҳсулотлар: углеводородлар, металлар;
- бошқа маҳсулотлар: тамаки ва тамаки маҳсулотлари, мебел, поябзал, шиша буюмлар, заргарлик буюмлари, шиша ва керамика.

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдосининг товар таркиби таҳлилидан бир қатор умумий хусусиятларни ажратиш олиш мумкин:

- мамлакатлар экспорти товар таркибида минерал-хом ашё, ёқилғи-энергетика ресурсларининг улуши жуда юқори бўлиб улар ушбу маҳсулотларга ихтисослашиб қолган;
- мамлакатлар экспортида тайёр ва ярим тайёр маҳсулотлар улуши кам ҳамда айрим мамлакатларда уларнинг улуши ортиб бормоқда;
- мамлакатлар импорт таркибида машина, асбоб-ускуналар ва транспорт воситалари, ҳамда бутловчи қисмларнинг юқори улушга эга, шунингдек уларнинг кўпаймоқда ва бу хорижий инвестициялар тўғри боғлиқликда;
- мамлакатлар импортида кимё ва кимё саноати маҳсулотлари, метал ва металлдан тайёрланган маҳсулотлар улуши юқорилиги сақланиб қолмоқда.

Марказий Осиё мамлакатлари экспортида, таъкидланганидек, хом ашё ва ярим тайёр маҳсулотлар улушининг юқори эканлиги мамлакатлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишида бир қатор салбий оқибатларни келтириб чиқаради.

Биринчидан, Марказий Осиё мамлакатларининг асосий экспорт товарлари (нефт, металлар ва пахта) жаҳон бозоридаги нархларнинг талаб ўзгаришларига боғлиқлик даражасининг кучлилиги экспорт даромадлари барқарорлигига путр етказди. Бу эса ўз навбатида давлат бюджети шаклланиши ва иқтисодий ривожланиш барқарорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Хом ашё маҳсулотлари ва уларга бўлган нархнинг тебариниши миллий валютанинг айирбошлаш қийматига таъсир этади. Хом ашё товарлари нархнинг қўтарилиши миллий валюта нисбий қийматининг ортишига олиб келади. Бу эса бошқа тармоқларнинг ташқи бозордаги рақобатбардошлик даражасини пасайишига сабаб бўлади.

Хом ашё маҳсулотларининг нархи таркибида қўшилган қиймат миқдори тайёр ва ярим тайёр маҳсулотларга нисбатан кам бўлади. Натижада даромадлар ҳажмини орттиришда юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва ушбу товарлар экспортини кенгайтириш талаб этилади.

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдосининг географик таркиби таҳлилидан куйидаги умумий хулосаларни келтириб чиқариш мумкин:

- мамлакатлар экспортининг географик таркиби товар ва маҳсулотларнинг қайта ишланганлик даражасига боғлиқ равишда узоқ хориж ёки МДХ мамлакатларига сотилади. Бунда хом ашё ва ёқилғи-энергетика маҳсулотларининг экспорти асосан узоқ хориж мамлакатларига амалга оширилади;
- Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдосида Хитой ва Россиянинг улуши юқори ва мамлакатлар ҳиссасида фарқ катта экани аниқланди;
- мамлакатлар ташқи савдосида Корея Республикаси, Туркия, Швеция ва Германиянинг улуши юқори эканини кўриш мумкин
- Қозоғистон ва Ўзбекистон мамлакатлар ташқи савдо айланмасида салмоқли улушга эга;
- мамлакатлар ташқи савдосининг географик таркиби таҳлили Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги ўзаро савдо алоқалари охириги йилларда ривожланаётганлигини кўрсатади.

Ўзбекистоннинг 20 та энг йирик савдо ҳамкорлари орасида Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистон ҳам ўз ўрнига эга бўлиб, 2019-йилнинг январидан июлигача 10 миллиард 800 миллион долларлик маҳсулот экспорт қилинган бўлса, Қозоғистонга 8 фоиз, Қирғизистонга 4 фоиз ва Тожикистонга 1,6 фоиз маҳсулот экспорт қилинган.

Қозоғистоннинг 10 та энг йирик ҳамкорларидан бири Ўзбекистон бўлиб, икки мамлакат товар айланмасида бугдой, мева-сабзавотлар, газ ва ярим фабрикатлар асосий ўринни эгаллайди. Қирғизистон ва Тожикистон билан савдо айланмасида Ўзбекистон устунликка эга бўлса, Қозоғистон ва Туркменистон билан аксинча статистика намоён бўлади. Ўзбекистон Қозоғистон ва Туркменистондан нефт ва ярим фабрикатларни импорт қилса, Қирғизистон ва Тожикистонга экспортига газ устунлик қилади.

Қирғизистоннинг 10 та энг йирик савдо ҳамкорлари қаторида Қозоғистон, Ўзбекистон ва Тожикистон ўрин олган.

Тожикистоннинг 5 йирик ҳамкорларидан 2 таси Марказий Осиё мамлакатларидан Қозоғистон ва Ўзбекистон ҳисобланиб, Қозоғистон Тожикистонга ун ва бугдой экспорт қилса, Ўзбекистон ва Тожикистон товар айланмасида автомобиллар ва алюминий юқори ўринга эга.

Марказий Осиё мамлакатлари ва Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий алоқаларининг асосий йўналишлари қўшма корхоналар ва ишлаб чиқариш фаолиятларини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган. Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатларига ўзининг истиқболли сармояларини киритмоқда. Жумладан, 2017-йилда Қирғизистонда Ўзбекистон иштирокидаги 50 та корхона ва тожик капитали иштирокидаги 16 та корхона, Ўзбекистонда қирғиз капитали иштирокидаги 49 та корхона фаолият кўрсатади.

Марказий Осиё мамлакатларида ташқи савдо алоқаларининг ривожланиш йўналишлари куйидагилар:

- хорижий инвестицияларни жалб этиш;
- қўшма корхоналар ташкил этиш ва шу орқали иккила мамлакат аҳолиси учун янги иш ўринларини яратиш;
- стратегик ҳамкорликни йўлга қўйиш ва минтақавий иқтисодий эркинликка эришиш;
- маҳсулотларни ягона минтақавий бозорда сотиш ва арзон маҳсулотни сотиб олиш;
- божхона божлари ва тўловларидан озод этиш ва олиб ташлаш;
- ички бозорда рақобатбардошликка эришиш.

Минтақада савдо-иқтисодий муносабатларнинг ривожланишига тўсқинлик қилаётган сиёсий ва иқтисодий муаммолар борки, уларни ечмасдан минтақа мамлакатлари савдо-иқтисодий муносабатларни такомиллаштира олмайди. Жумладан: Таъсир этувчи омиллар 2 гуруҳга ажратилади: ички ва ташқи омиллар.

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдо алоқалари ривожланишига таъсир этувчи ички омиллар қуйидагилар:

- мамлакатда олиб борилаётган ташқи иқтисодий фаолият сиёсати;
- ташқи иқтисодий фаолият учун мамлакатда яратилган имкониятлар ва берилаётган имтиёзлар;
- божхона сиёсати;
- эркин иқтисодий ҳудудларнинг ташкил этилганлиги ва уларнинг фаолияти;
- инвестиция муҳити ва инновацияларнинг жорий этилганлиги;
- бозор таркиби ва ҳажми;
- янги техника ва технологиялар, илм-фан янгиликларининг жорий қилинганлиги;
- географик жойлашув.

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи савдо алоқалари ривожланишига таъсир этувчи ташқи омиллар қуйидагилар:

- Марказий Осиёда анклав ҳудудларнинг ечилмаган муаммолари;
- Трансчегаравий дарёлар;
- Марказий Осиё мамлакатлари ривожланиш даражасининг бир-биридан фарқ қилиши;
- Халқаро ташкилотлар ва интеграцияларга аъзолиги ва ўзаро муносабатларининг бир хиллашмаганлиги.

Марказий Осиё мамлакатлари ташқи иқтисодий алоқалари ривожланиши ташқи савдо товар, географик таркибини диверсификациялаш ва ҳажмини ошириш ички ва ташқи омилларнинг иккисига ҳам боғлиқ ҳисобланади. Уларнинг ташқи савдо алоқалари ривожланиши ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Марказий Осиё қимматли табиий ресурсларга бой минтақа, аммо унинг ташқи савдо-иқтисодий алоқалари ривожланишида муаммолар мавжуд. Бир томондан, табиий ресурслар, малакали ишчи кучи, географик яхлитлик ва жойлашуви, хусусан, Хитойга яқинлиги минтақа ташқи иқтисодий фаолиятини ривожлантириш яхши асос яратиб беради. Минтақа давлатларида денгиз портларига тўғридан-тўғри чиқиш имконияти мавжуд эмас ва глобал иқтисодий марказлар узок масофада жойлашганлиги, кам сонли аҳоли ва йирик бўлмаган ички бозор, мамлакатларда яхши ривожланмаган инфратузилма, ушбу давлатлардаги сиёсий беқарорлик минтақада ташқи савдонинг тараққий этиши учун салбий таъсир кўрсатади. Хулоса қилганда, минтақага хос ушбу хусусиятлар тўғри ташқи савдо сиёсатини олиб бориш ва ташқи савдо таркибини оптималлаштириш ислохотларини амалга ошириш лозим.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Вохидова Меҳри Хасановна. Марказий Осиёда трансчегаравий савдо иқтисодий муносабатларни ривожлантириш: муаммо ва ечимлари. Молия журнали. 3-сон, 2020. 45-54 бетлар.
2. Liu Junxia (2019). Investments in the energy sector of Central Asia: Corruption Risk and Policy Implications // Energy Policy, Volume 133, 2019, 110912, ISSN 0301-4215, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.110912>. (<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421519304902>)
3. Uuriintuya Batsaikhan, Marek Dabrowski (2017). Central Asia - Twenty-five Years After the USSR Breakup // Russian Journal of Economics, Volume 3, Issue 3, 2017, Pages 296-320, ISSN 2405-4739, <https://doi.org/10.1016/j.ruje.2017.09.005>.
4. O'zbekiston Respublikasining tashqi savdosi. [elektron resurs] – <https://stat.uz/uz/180-ofytsyalnaia-statistika-uz/6567-tashqi-iqtisodiy-faoliyat>;

5. O'zbekiston Respublikasining tashqi savdosi. [электрон ресурс] – <https://stat.uz/uz/180-ofytsyalnaia-statistika-uz/6567-tashqi-iqtisodiy-faoliyat>
6. Внешнеторговый оборот Таджикистана. <https://www.stat.tj/ru/database-external-sector>
7. Основные показатели внешней торговли Республики Казахстан за январь-декабрь 2018 года. [elektron resurs] – <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/6>;
8. Внешнеторговый оборот Кыргызской Республики. [elektron resurs] - <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/30/>
9. Внешнеторговый оборот Кыргызской Республики. <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/30/>
10. Основные показатели внешней торговли Республики Казахстан за январь-декабрь 2018 года. [электронный ресурс] – Источник: <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/6>
11. Основные показатели внешней торговли Республики Казахстан. [elektron resurs] – <https://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/3>
12. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан, январь – декабрь. 2020. [электронный ресурс] – Источник: <https://www.stat.tj/ru/news/publications/the-publication-social-economic-situation-in-tajikistan-for-january-december-2019>
13. Юлий Юсупов. Перспективы регионального экономического сотрудничества в Центральной Азии. [электронный ресурс] – Источник: <http://ced.uz/wp-content/uploads/Regionalnaya-torgovlya-2017.pdf>
14. Vokhidova, Mehri K., et al. "Opportunities for Establishment of Transborder Free Economic Zones in Central Asia." *Religación*, vol. 4, Apr. 2019, pp. 235-242.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР
4 ЖИЛД, 9 СОН

ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ
ТОМ 4, НОМЕР 9

INNOVATIONS IN ECONOMY
VOLUME 4, ISSUE 9

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000